

Esitys

15.11.2022

MV/10/05.01.01/2021 1 (5)

Pirkanmaan elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus
PI 297
33101 TAMPERE

Viite

Asia **TAMPERE, Rajaportin saunan suojeluesitys**

Museovirasto on erityisistunnossaan 15.11.2022 päättänyt esittää Pirkanmaan elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskukselle Tampereella sijaitsevan Rajaportin saunan suojelemista rakennusperintölain (498/2010) nojalla.

LÄHTÖTIEDOT

Rajaportin sauna sijaitsee osoitteessa Pispalan valtatie 9. Pihapiiriin kuuluu saunarakennuksen ohella kolme muuta rakennusta. Kohteen kiinteistötunnukset ovat 837-600-0001-0019, 837-213-9901-0 (kiinteistön osa) ja 837-600-0001-0323 (pieni kaistale). Rakennustunnukset näille kiinteistölle ovat 1032050815 ja 100173351D. Kohteen omistaa Tampereen kaupunki.

YLEISTEN SAUNOJEN HISTORIAA

Yleisten saunojen juuret ulottuvat kauas antiikkiin ja turkkilaisiin kylpylöihin. Ne yleistyivät Euroopassa keskialalta alkaen, peseytymisen ja hygieniakulttuurin vähitellen kehittyessä, aluksi yläluokan ja mm. luostarilaitoksen piirissä. Kylpylät ja saunat täyttivät jo tuolloin myös erilaisia sosiaalisia tarpeita, ollen mm. kokoontumis- ja keskustelupaikkoja.

Yleiset saunat hävisivät vähitellen mm. niihin liittyneiden lieveilmiöiden johdosta, samalla saunomisen kulttuuri ylipäänsä väheni ja säilyi varsinaisesti vain Pohjois-Euroopassa, erityisesti Suomessa ja Venäjällä.

Yleinen sauna sen varsinaisessa merkityksessä Suomessa kehittyi erityisesti teollistumisen, kaupungistumisen ja työväenluokan kasvun myötä 1800-luvun jälkipuoliskolta alkaen. Yleisten saunojen kukoistus kesti sotavuosiin asti, minkä jälkeen ne vähitellen harvenivat. Saunojen lähtökohtana oli edes kohtuullisten hygieniatarpeiden täyttäminen kaupungeissa ja muissa ympäristöissä, kuten teollisuusyhdyskunnissa. Ne liittyvät aikaan, jolloin asuttiin ahtaasti ja puutteellisesti, eikä asuntojen tai asuntojen tiloihin, tekniikkaan tai varustukseen sisältynyt nykyistä vastaavia mukavuuksia.

Yleiset saunat liittyvät kaupunkien kasvuun ja teollistumiseen sekä sen osana sosiaalisen rakenteen muutoksiin. Saunoja käyttivät erityisesti työväestö ja alempi keskiluokka, vaikka kaupungeissa saattoi olla myös selvemmin keskiluokkaisia ja porvarillisempia kylpy- ja saunalaitoksia. Yleiset saunat vaihtelivat näin pienistä mökeistä kivirakenteisiin sauna- ja

kylpylaitoksiin. Erillisvuorot yleistyivät 1910-luvulta lähtien, ja saunat saivat erilliset vuorot ja pukutilat miehille ja naisille.

Saunominen on vuosituhansien ajan kuulunut Suomen maaperälle sekä kiinteästi suomalaiseen yhteiskuntaan ja kulttuuriin. Saunomisperinnettä harjoittavat ja siirtävät eteenpäin myös liikesaunojen, erityisesti yleisten saunojen ylläpitäjät. Suomessa on arviolta kolme miljoonaa saunaa, valtaosa yksityisasunnoissa ja vapaa-ajan asunnoissa. Saunoja on myös lähes kaikissa julkisissa laitoksissa sekä mm. matkailuun ja vapaa-aikaan liittyvissä kohteissa.

Yleiset saunat vähenivät sotien jälkeen. Lähiöt, asumismukavuuden lisääntyminen ja mm. huoneistoistokohtaiset saunat syrjäyttivät ne. Yleisten saunojen renessanssi alkoi viimeistään 2000-luvun vaihteessa, ja nykyisin maan eri puolilla on tarjolla melko lukuisasti yleisiä saunoja. Perinteisimmät, saunakulttuurin murroksista selvinneet yleiset saunat ovat kuitenkin harvinaisia.

Saunaperinne Suomesta valittiin Unescon aineettoman kulttuuriperinnön luetteloon joulukuussa 2020. Saunakulttuuri on Suomessa vahva ja elinvoimainen, ja omaperäisen saunaperinteen jatkuvuutta vaalitaan. Yleisillä saunoilla on ollut ja on saunaperinteen ylläpitäjänä tärkeä rooli. Perinteisiä suomalaisia yleisiä saunoja ovat Rajaportin saunan rinnalla Arlan sauna ja Kotiharjun sauna Helsingissä. Kulttuuriministerin Unescolle lähettämässä hakemuksessa suojelutoimien joukossa on mainittu myös edellä mainitun kolmen yleisen saunan suojeleminen. Tällä on tarkoituksenaan varmistaa, että myös perinteisiin yleisiin saunoihin liittyvä kulttuuriperintö eläisi edelleen.

KOHTEEN KUVAUS JA HISTORIA

Rajaportin sauna on Suomen vanhin edelleen toiminnassa oleva yleinen sauna. Neljän rakennuksen muodostama pihakokonaisuus edustaa Pispalan kaupunginosalle ja sen historialle ominaista elämänmuotoa ja rakennuskulttuuria.

Rajaportin sauna sijaitsee Pispalan valtatie ja Mäkikadun kulmauksessa. Saunarakennus ja nykyinen saunan kahvilarakennus muodostavat rakennusparin, jonka väliin jää penkein varustettu vilvoittelutila saunassa kävijöille. Kahvilarakennus ja siihen yhdistyvä lauta-aita ovat näkyvästi kadun varrella. Pihapiirin vastakkaisessa nurkkauksessa on ompelijantalona tunnettu asuinrakennus, johon liittyy talouskäytössä ollut piharakennus. Varsinkin saunarakennuksen vierustalla piha on vehreä ja puutarhamainen. Rakennushistorialliset tiedot kohteesta löytyvät Tampereen museoiden Siiri-tietopalvelusta.

Hermanni ja Maria Lahtinen toimivat tontin vuokraajina vuodesta 1895 ja omistajina vuodesta 1918 lähtien. Lahtiset pitivät sekatavarakauppaa ja tarjosivat alkujaan hirsirakenteista saunaansa käyttöön maksua vastaan. Saunarakennus korvattiin 1900-luvun alussa nykyisellä tiilisellä saunalla. Tarkasteltavat rakennukset ovat kaikki Lahtisten ajalta. Tontin koillisosassa sijainnut päärakennus, kaksikerroksinen asuin- ja liikerakennus paloi vuonna 1986.

Lahtisten suku piti Rajaportin yleistä saunaa vuoteen 1965 asti. Tällöin kaupunki pakkolunasti saunarakennuksen suunniteltua katumuutosta varten ja koko tontin rakennuksineen vuonna 1974. Sauna jatkoi kuitenkin toimintaansa pitäjien vaihtuessa. Vuonna 1989 perustetun Pispalan saunayhdistyksen toimesta ja kaupungin rahoittamana sauna kunnostettiin sen alkuperäisiä piirteitä kunnioittaen. Yhdistys vastaa tänäkin päivänä saunan toiminnasta ja avoinnapidosta neljänä viikonpäivänä.

Kulttuurihistoriallisesti, kaupunkikuvallisesti ja toiminnallisesti eheän kokonaisuuden rakennukset käydään seuraavassa läpi.

Saunarakennus on muistitiedon mukaan joko vuonna 1904 tai 1906-1907 rakennettu. Sitä jatkettiin vuonna 1938 kolmella metrillä pohjoiseen. Rakennus on satulakattoinen ja rakenteeltaan tiilinen, vaaleankellertäväksi kalkkimaalirapattu. Pienen sisääntuloeteisen yhteydessä on luukullinen lipunmyyntikioski kaksine luukullisine ovineen. Vasemmalla on naisten puoli ja oikealla miesten puoli. Ne ovat tilaohjelmaltaan yhteneväiset. Kummassakin pitkänomaisessa pukuhuoneessa on pitkillä sivuilla penkit ja hattuhylly-naulakot. Seinä on osin lautavuorattu, osin vuoraamatta. Löylyhuoneeseen käydään pukuhuoneen perällä olevasta matalasta ovesta. Ovenpielessä on muurattu luukullinen kiuas. Lavolle eli lölynottopaikalle nouseaan portaita pitkin; puisia osia näissä ovat porraskaide ja istuinosat. Lavon alapuolella on pesutila, jossa on penkit ja vesiallas. Löylyhuoneelle ja pesutilalle on ominaista pelkistetyn jyhkeät vaaleaksi kalkkimaalirapatut vuoraamattomat tilat ja rakenteet.

Saunarakennuksen takaosassa, toisessa kerroksessa on niin kutsuttu tinurin koppi, jossa on yksi pieni huone ja lautainen kuisti ja jonne johtaa pihalta betoniset portaat. Tinurin kopin alapuolella on halkovarasto. Saunarakennuksen ikkunat ovat tällä itäisivulla ja sisääntulon yhteydessä.

Kahvilarakennus on valmistunut 1900-luvun alussa asuinrakennukseksi. Vuosituhannen vaihteessa saunayhdistys perusti siihen kahvilan ja varasi tilat hierojalle. Yksikerroksinen satulakattoinen puurakennus on peiterimavuorattu. Ikkunat ovat pääosin kaksijakoiset. Länsisivulla on katettu terassi asiakkaille. Muutos kahvilaksi, joka sisälsi muun muassa myyntitiskin, on tehty säilyttäen pääosin asumisen aikainen huonejako vaihtelevan kokoisine huoneineen. Myös peltivaippauuni on säilynyt.

Ompelijantalo sijaitsee tontin kaakkoisnurkassa ja on rakennettu ilmeisesti 1920-luvulla. Nimensä se on saanut siinä asuneesta ompelijasta. Rakennuksessa on korkea punatiilinen kivijalka, jossa on ollut asuin- ja työtiloja. Yläkerran puinen asuinosa on vaakavuorattu. Ompelijantalo liittyy viereiseen piharakennukseen omintakeisen, osin tiilisen, osin lautarakenteisen varastotiloja sisältävän jatkeen yhdistämänä. Rakennuksen perusteellinen korjaus valmistui vuonna 1999.

Piharakennus on 1900-luvun alusta ja suorassa kulmassa edelliseen nähden. Se on alkuperäisasultaan hyvin säilynyt kaksikerroksinen, satulakattoinen, pystyvuorattu puurakennus kuusiruutuisin ikkunoin ja vanhoihin ovin. Punaiseksi maalatun rakennuksen käyttötarkoituksia ovat olleet hevostalli, ulkokuone, varasto ja kesähuone.

KAAVA- JA SUOJELUTILANNE

Maakuntakaavassa sijaintialue on taajamatoimintojen aluetta, valtakunnallisesti arvokkaaksi esitettyä maisema-alueita (Pispalanharju-Pyynikki) ja valtakunnallisesti merkittävää rakennettua kulttuuriympäristöä (Pispalanharju). Valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen inventoinnin (RKY) mukaan Pispala on Suomen tunnetuin 1800- ja 1900-luvun taitteessa suurten kaupunkien ulkopuolelle, kaavoittamattomalle maalle ilman valvontaa rakennetuista työväen asuinalueista. Inventointi mainitsee yhtenä tyypillisenä ja hyvin säilyneenä yksittäisenä Pispalan rakennuskohteena Rajaportin saunan korttelin 1800- ja 1900-luvun vaihteesta.

Voimassa olevassa Kantakaupungin yleiskaavassa 2040 Rajaportin saunaa koskevat kaavamerkinnot asumisen alue, valtakunnallisesti arvokas maisema-alue ja valtakunnallisesti arvokas kulttuuriympäristö. Vireillä olevassa Kantakaupungin vaiheyleiskaavassa ei ole näihin merkintöihin tämän hetken tiedon mukaan tulossa muutoksia.

Rajaportin saunan tontilla on voimassa vuonna 1997 hyväksytty asemakaava. Tontin rakennuksilla ei ole siinä rakennuskohtaisia suojelumerkintöjä, mutta pihapiirille on osoitettu sj-10 määräys: ”Kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti tärkeä alue. Uudisrakennusta tai

olemassa olevaan rakennukseen tehtäviä muutoksia suunniteltaessa on kiinnitettävä erityistä huomiota alueen kulttuurihistoriallisten ja maisemallisten arvojen säilymiseen." Alueelle ollaan laatimassa asemakaavan muutosta, jossa tavoitteena on ollut tarkistaa rakennusoikeuden määrää kulttuurihistoriallisten arvojen säilyttämiseksi.

KULTTUURIHISTORIALLINEN MERKITYS

Rajaportin saunalla on rakennusperintölain 8 §:n tarkoittamaa valtakunnallista merkitystä seuraavasti:

Se on yksi kolmesta säilyneestä 1900-luvun alkupuolella rakennetuista ja toimintansa aloittaneista yleisestä saunoista Suomessa (harvinaisuus).

Se on tilaohjelmaltaan, varustukseltaan ja pihapiiriltään tyypillinen esikaupunkialueelle perustettu yleinen sauna (tyypillisuus).

Se edustaa suomalaista saunaperinnettä, joka on valittu Unescon aineettoman kulttuuriperinnön luetteloon ensimmäisenä suomalaisena kohteena. Yleiset saunat ovat myös merkittävä työväenkulttuurin ja kaupunkikulttuurin ilmiö (edustavuus).

Rajaportin saunassa on säilynyt sen alkuperäinen tilaohjelma, varustelu ja pihapiiri (alkuperäisyys).

Sauna on perustettu aikana, jolloin Pispalassa ja muissa työläiskaupunginosassa oli tavanomaista peseytyä viikoittain yleisessä saunassa (historiallinen todistusvoimaisuus).

SUOJELUN TARVE JA EHDOTUS KOHDENTUMISESTA

Rajaportin saunan valtakunnallisten suojeluarvojen turvaaminen rakennusperintölain nojalla on perusteltua, koska asemakaavassa annettavat suojelumääräykset eivät tähän riitä.

Museovirasto esittää Rajaportin saunan sisätilojen ja sen kiinteän sisustuksen suojelua rakennusperintölain nojalla niiden valtakunnallisen merkityksen ja erityisten saunaperinnearvojen turvaamiseksi. Esitys käsittää myös tontin kolmen muun rakennuksen suojelemisen.

Sisätilojen suojelun tarve kohdistuu saunarakennuksen seiniin, kattoon, lattiaan, oviin, listoihin, lipunmyyntikioskiin ja sen luokkuun, pukuhuoneissa penkkeihin ja hattuhyllynaulakkoihin, löylyhuoneessa kiukaaseen, lavoon ja sille johtaviin portaisiin ja sen puosiin (kaide, penkki), pesutiloissa penkkeihin ja vesialtaaseen. Kahvilarakennuksessa on suojeltavaa huonejako.

Suojelun tarve kohdistuu myös saunarakennuksen, kahvilarakennuksen, ompelijantalon ja piharakennuksen ulkoasuun ja rakennusrunkoon. Rakennusten ulkoasu muodostuu julkisivun ja vesikaton rakennusosista, yksityiskohdista, materiaaleista ja väryksestä. Julkisivuaukkoihin liittyvät rakennusosat eli ikkunat ja ovet ovat ulkoasuun liittyvä kokonaisuus myös sisäpuolisine osineen. Rakennusten rakennusrunko käsittää kantavan rungon perustukset, ulkoseinät, väliseinät sekä ala-, väli- ja yläpohjat, muuratut hormirakenteet sekä kattorakenteet.

Pihapiirissä suojelun tarve kohdistuu tontin ominaisluonteeseen ja erityispiirteisiin Pispalalle tyypillisen esikaupunkiasumisen edustajana. Ominaisluonteeseen kuuluu rakennusten keskelle jäävä avoin piha ja pihapuutarhan istutukset varsinkin saunarakennuksen vierustalla. Erityispiirteitä ovat saunarakennuksen ja kahvilan väliin sijoittuva vilvoittelupaikka, portaat tinurin koppiin sekä kadunpuoleinen lauta-aita.

EHDOTUS SUOJELUMÄÄRÄYKSIKSI

1. Suojeltavia rakennuksia ja pihapiiriä on hoidettava ja käytettävä siten, ettei niiden kulttuurihistoriallinen arvo heikenny. Korjaus- ja muutostöiden tulee perustua rakennusten historian, alkuperäistoteutuksen, muutosvaiheiden ja säilyneisyyden hyvään tuntemukseen.
2. Saunarakennuksen kiinteä sisutus, kahvilarakennuksen huonejako ja kaikkien suojeltavien rakennusten ulkoasu ja rakennusrunko on säilytettävä ”suojelun kohdentumisessa” määritellyn mukaisesti.
3. Korjaamisen lähtökohtana on suojeltujen rakenteiden, rakennusosien, materiaalien ja pintojen säilyminen. Korjauskelvottomat rakennusosat voidaan uusia alkuperäistä tai vakiintunutta toteutusta vastaten.
4. Rakennus- ja talotekniset sekä käyttötarkoituksen edellyttämät muutokset on sovittava suojeltavien sisätilojen ominaispiirteisiin.
5. Rakennusten korjaus- ja muutostöissä on kuultava Museovirastoa, joka myös antaa ohjeita suojelumääräysten soveltamisesta.

Pääjohtaja

Tiina Merisalo

Intendentti

Timo Kantonen

Liitteet Valokuvaliite Rajaportin saunan suojeluesitykseen

Tiedoksi Tampereen kaupunki, Tilaomaisuuden hallinta
Pispalan saunayhdistys ry
Pirkanmaan maakuntamuseo